

Stolpersteine – Hertstraat 46 (Judith de Beer, Abraham Elsas, Gonda en Elisa Elsas)

Judith de Beer (Amsterdam, 21 november 1892)

Abraham Elsas (Amsterdam, 11 juli 1890)

Gonda Elsas (Amsterdam, 19 augustus 1914)

Elisa Elsas (Baarn, 21 augustus 1927)

Onderstaand artikel schreven we vanwege de legging op 19 april 2023 van Stolpersteine bij dit pand, die herinneren aan de vervolgingen waaraan de bewoners blootstonden. Het artikel wordt ook gepubliceerd op <https://stolpersteine-nijmegen.nl>, de website van de Stichting Stolpersteine Nijmegen. Auteurs: Leo van den Munkhof en Willem Oosterbaan, eerste versie, maart 2023.

Judith de Beer en Abraham Elsas woonden vanaf 1936 in de Hertstraat in Nijmegen¹, maar hun beider roots lagen in Amsterdam. De ouders van Judith produceerden en verhandelden koosjer mineraalwater, maar daarnaast ook een tijdlang wijnen en likeuren. Zij verhuisden veelvuldig, maar hadden waarschijnlijk wel een fabriekje op de hoek van de Raamgracht en de Zwanenburgwal in Amsterdam.²



Judiths vader overleed in 1902, toen zij twaalf was. Het was in het gezin waarschijnlijk - heel goed weten we dit allemaal niet - armoe troef. Na zijn dood blijven ze blijven veelvuldig verhuizen; Judith gaat werken als winkeljuffrouw.

Waarschijnlijk was de armoede nog groter in het gezin en in de straat waarin Abraham Elsas opgroeide. Het gezin woonde in de Uilenburgerstraat, toen al een vervallen maar volgens

¹ Hertstraat 44 en 46 waren pas twee jaar eerder, in 1934, gebouwd.

² De gegevens in het eerste deel van dit artikel komen uit krantenberichten, woningkaarten, persoonskaarten, mappen van het Bevolkingsregister, genealogische onderzoeken, militieregisters, historische beeldbanken enz.

sommigen zeker ook vrolijke buurt. Aan het eind van de 19e eeuw is Uilenburg nog steeds erg dichtbevolkt. Er wonen tot tien mensen of meer op een kamer, de woonerven zijn volgebouwd met voor- en achterwoningen en daartussen 21 sloppen, waar besmettelijke ziekten veelvuldig voorkomen.

Abrahams vader Mozes was diamantbewerker. Hij werkte heel waarschijnlijk bij de slijperij van Boas, lange tijd de grootste van Amsterdam. De fabriek lag vlakbij hun huis. Er werkten in het begin 357 slijpers, 122 verstellers, 142 leerlingen en 52 loopjongens. In 1894 brak hier en in de hele bedrijfstak een grote staking uit die resulteerde in de oprichting van de Algemene Nederlandse Diamantbewerkersbond (ANDB).³ Er zijn aanwijzingen dat het gezin De Beer en later ook Abraham blijvend betrokken waren bij de SDAP.



Links: Uilenburgerstraat 139-149, met ook het huis waar Abraham opgroeide. Rechts: andere panden in deze straat.

In juni 1913 trouwt Abraham met Elisabeth Nabarro. Zij is een dochter van Isaac Nunes Nabarro en Naatje Diamant - haar vader werkte ook in een diamantfabriek.

Ruim een jaar later wordt Gonda geboren. Toen Gonda ruim negen jaar was, overleed haar moeder, nog maar 33 jaar oud. Het gezin woonde toen in de Vrolikstraat in de Transvaalbuurt, waarschijnlijk bij de ouders van Elisabeth. Ook weer een nogal arme buurt met veel Joodse inwoners, maar tegelijk waren het allemaal buurten waar het komend onheil van het rechtsextremisme nog niet voelbaar was.

³ In de diamantindustrie werkten toen vooral Joodse vrouwen en mannen, van hen velen Portugees-Israëlitisch. De ANDB was de eerste georganiseerde vakbond in Nederland. De bond was sterk vooral in de periode tot de Eerste Wereldoorlog. Na de Eerste Wereldoorlog werd de Amsterdamse diamantindustrie kleiner, die in Antwerpen en Londen juist groter. Meerdere verwanten van Elisabeth Nabarro waren actief lid van de bond.



Het Volk, 3 januari 1924

Ruim een jaar later, in april 1925, verhuizen vader en dochter naar Baarn. Vijf maanden later trouwt Abraham met Judith de Beer; we weten niet waar ze elkaar leerden kennen. De echte armoe lijkt voorbij: ze gaan wonen in het Rode Dorp in Baarn. De woningen daar, met de bijzondere hoge daken en de stedenbouwkundige opzet van het complex, waren ontworpen door architect A. van den Berg uit Hilversum in de stijl van de Amsterdamse School. Woningbouwvereniging 'Ons Belang' had haar kantoor aan het Mesdagplein, waar ook het gezin Elsas woonde. Het complex kreeg de naam 'Het Rode Dorp' vanwege de in het interieur toegepaste goedkope rode verf. Ook hadden alle 137 huizen rode dakpannen. Soms werd bij de naam van het geheel ook wel gedacht aan de politieke SDAP-achtergrond van de meeste leden.



Baarn, het Mesdagplein in het midden.

Als beroep van Abraham stond aanvankelijk genoteerd 'roosjesversteller'. Dat was een vrij slecht betaalde job. Hij of zij had als taak de ruwe diamant in een tang vast te zetten, zodanig dat de slijper zijn of haar werk, het slijpen, goed kon doen. Roosjesslijpers stonden lager in aanzien dan diamantslijpers en roosjesverstellers nog lager. Maar eenmaal in Baarn liet Abraham de diamanten achter zich en liet hij zich registreren als 'handelsreiziger'.

In 1927 wordt Elisa geboren, zij is dertien jaar en twee dagen jonger dan haar halfzus. Dat het financieel beter gaat met het gezin is ook op te maken uit het feit dat Judith al enkele maanden eerder een dagmeisje zoekt.



21 januari 1927, Soester Courant

De twee halfzussen verschillen dus behoorlijk in leeftijd, maar hun vader is op hun beider scholen actief. Hij is lid van de oudercommissie van de school 'De Oorsprong' (de school van Gonda met onder meer een MULO) en van die van de Openbare Voorbereidende School 'Lenteleven', de kleuterschool die door Elisa bezocht werd. Gonda behaalt haar Akte-A in juni 1933.



Links: de school van Elisa, Lenteleven; rechts de school van Gonda, De Oorsprong.



De enige foto die wij kennen van een van hen: Elisa hier tussen twee vrienden, ongetwijfeld genomen toen het gezin nog in Baarn woonde (foto van site Joods Monument). De foto is aangeleverd aan Aline Pennewaard en Guus Luijters, die foto's verzamelden voor het *project In Memoriam, De gedeporteerde en vermoorde Joodse, Roma en Sinti kinderen 1942-1945*. Het is op dit moment onduidelijk wie de foto doorgaf. De foto berust nu bij het Joods Historisch Museum.



Woning in Baarn (foto uit 2023)

Wij weten weinig van hen en wij weten ook niet waarom zij in 1936 besluiten naar Nijmegen te verhuizen. Mogelijk hadden ze de tip gekregen van Johan van den Ende, die een jaar eerder vanuit Baarn naar Hertstraat 46 was verhuisd maar in 1936 met zijn gezin verhuisde naar wat toen heette Nederlands Indië. Ook in Nijmegen wordt Abraham geregistreerd als handelsreiziger, maar we weten niet waarmee hij op pad ging.

Gonda verhuist niet direct met hen mee, zij blijft nog ruim twee jaar in Baarn, mogelijk omdat zij daar werk had gevonden als 'fröbelonderwijzeres'. Die opleiding had zij inmiddels afgerond. Zij woont die jaren op de Van Heemstralaan 45, naoorlogs omgenummerd naar 33. Ongetwijfeld had ze een kamer kunnen huren in deze grote villa van het gezin Bosman. In hetzelfde huis woonde later, aan het begin van de oorlog, het eerder vanuit Erfurt naar Nijmegen gevluchte gezin Herzberg-Pinthus.

Gonda probeert in Nijmegen kennelijk ook nog aan het werk te komen als tandartsassistente, zo wordt zij althans geregistreerd. Ze gaat met die kwalificatie ook anderhalf jaar in Nieuwer-Amstel, het huidige Amstelveen, wonen en keert dan, begin 1940, terug naar de Hertstraat in Nijmegen, waar ze dan weer wordt geregistreerd als kleuteronderwijzeres. In die straat op nummer 46 hadden zij dus een comfortabele woning gehuurd. Het gezin gaat ook weer spoedig op zoek naar een dagmeisje.



Recente opname van de woning

Maar Duitse soldaten beheersen al op de avond van 10 mei 1940 de stad en daarmee nemen extreemrechts en het daaraan inherente antisemitisme de macht over in Nijmegen. In februari 1941 wordt door burgemeester Steinweg aan de Joodse inwoners van Nijmegen bevolen zich tegen betaling van f 1 per persoon te laten registreren bij de afdeling Bevolking als Jood, halfjood, kwartjood – of wat men in die dagen al niet bedacht.

18	"	PRINS, Judith	28	1,--
18	"	PRINS, Caroline	28	1,--
18	"	SIMONS, Froukje	28	1,--
18	"	SALOMONS, Alexander	29	1,--
18	"	SALOMONS, Sprins	29	1,--
18	"	SALOMONS, Sara	29	1,--
18	"	HWS, Roosje	29	1,--
18	"	SALOMONS, Abraham	29	1,--
18	"	SALOMONS, Louis	29	1,--
18	"	ELSAS, Abraham	30	1,--
18	"	ELSAS, Gonda	30	1,--
18	"	DE BEER, Judith	30	1,--
18	"	ELSAS, Elisa G.	30	1,--
18	"	ISRAEL, Raphael	31	1,--
18	"	ISRAEL, Peter	31	1,--

Fragment uit de gemeentelijke lijst van Joodse inwoners van Nijmegen die de leges van f 1 voor de registratie hebben voldaan

Op 18 februari incasseert Frans Wilbers f 65, het is een drukke dag. Het gezin Elsas sluit in de rij aan, stellen we ons voor, achter het gezin van rabbijn Salomons.⁴

Bijna week na week worden zij geconfronteerd met nieuwe maatregelen. In april 1941 werd hun bevolen om hun radio in te inleveren bij de afdeling Gevonden Voorwerpen op het

⁴ Zie RAN 5006-40193; fragment komt uit dit dossier.

politiebureau. In augustus 1941 werd Verordening 148/1941 van kracht, een verordening over 'de behandeling van het joodsche geldelijke vermogen'. Door deze verordening werden Joden verplicht om hun contanten, cheques, effecten, deposito's en waardepapieren over te schrijven naar en in depot te geven bij de roofbank Lippman, Rosenthal & Co in Amsterdam. De verordening werd nog flink aangescherpt in april 1942, toen de Joodse inwoners ook onder meer al hun waardevolle spullen moesten afgeven, heel waarschijnlijk op de Hertogstraat.⁵

Intussen hadden Abraham en Gonda hun werk verloren. Op 30 augustus 1941 lazen ze in de krant dat Elisa niet meer welkom was op haar school op het Julianaplein. Zij had het jaar ervoor de eerste klas gedaan van de HBS voor meisjes en zou die maandag na de grote vakantie beginnen aan het volgende jaar.⁶ Het is niet duidelijk of zij die dag nog naar school gingen en weggestuurd werden of dat zij, waarschijnlijker, niet meer gegaan zijn.

GEMEENTELIJKE HOOGERE BURGERSCHOOL
VOOR MEISJES TE NIJMEGEN.
JULIANAPLEIN.
Tel. 20982.

Nijmegen, 3 September 1941.

No. 62.
Leerlingen van
joodschen bloede.

INGEKOMEN
- 4 SEP. 1941
I.A.E. No. 1668/41

Opgave ingevolge schrijven van
Burgemeester en Wethouders van 25 Augustus 1941 No. 1668/'41
Afdeling A. Z en O.

Naam	Geboortedatum	Adres	Klasse
J. Bachrach	9 Februari 1928	Bemmelscheweg 12. Elst.	2
M. F. van Dyk	15 November 1924	Bachstraat 121 Nymegen.	3B
E. G. Elsas	21 Augustus 1927	Hertstraat 46 "	2
L. M. van Embden	14 November 1924	Graafscheweg 20 "	5a
M. O. van Embden	24 Juni 1928	" 20 "	2
M. H. Glaser	9 April 1927	Parkweg 36 "	1
S. Glaser	5 Januari 1926	" 36 "	4B
F. E. de Jong	2 April 1929	Surinameweg 13 "	1
G. de Leeuw	14 Juni 1926	Vredestraat 6 "	2
Y. Levitus	3 September 1928	Vossenlaan 28 "	1
G. H. de Marcas	28 Juli 1928	Groesb. weg 122 "	2
S. Salomons	7 Juli 1926	Ger. Noodtstr 27 "	2
C. D. Teig	25 Maart 1926	Oranjesingel 49 "	2
E. Vlessing	1 Februari 1925	by J. Drielsma Berg en Dal- scheweg 462 "	3A
A. de Wyze	15 Maart 1924	Graafscheweg 84 "	2
Totaal: 15.			

De Directeur
W. J. H. L. Sprangers

Aan
Den Heer Burgemeester
van N Y M E G E N.

Rosa
Rodriguez
geh. met Frank

14 Nijm. kant.

W. J. H. L. Sprangers, directeur Gemeentelijke HBS Meisjes (Julianaplein) geeft op 3 september 1941 de namen van de Joodse leerlingen ('leerlingen van joodschen bloede') door aan de gemeente Nijmegen. De 15 meisjes waren de dag ervoor al verwijderd van de school.

⁵ Zie ons artikel *De roof van Joodse inboedels* op deze site.

⁶ Zie over deze uitsluiting ook ons artikel *Van school gestuurd* op deze site. Afbeelding uit: RAN OSAN 19, inv.nr.4460. Zie ook: RAN 5006, inv.nr.40202 en RAN 579, inv.nr.329.

Uit de klas van Elisa worden ook verwijderd: Hannie Bachrach uit Elst, Grietje de Leeuw van de Vredestraat, Margot van Embden van de Graafseweg, Trudy de Marcos van de Groesbeekseweg, Sprins Salomons van de Gerard Noodtstraat, Tini de Wijze van de Graafseweg en Carla Teig, vluchteling uit Duitsland die bij het gezin Drielsma op de Oranjesingel woonde. Van hen zullen alleen Carla en Hannie de terroristische overheersing overleven door onderduik. Zij waren geen klasgenoten uit de Hazenkamp dus, misschien fietste of liep ze met anderen iedere dag 2,5 km heen en weer terug. Zeker is het niet of zij een eigen fiets had: wanneer in april 1942 de Joodse inwoners van Nijmegen hun fietsen moeten inleveren, geven zij twee damesfietsen af.

De beklemmende werkelijkheid



Abraham Pronkhorst

Er kwamen steeds meer deprimerende berichten. Ongetwijfeld zullen ze vernomen hebben dat Bram Pronkhorst, een zoon van Catharina, de zus van Abraham, opgepakt was, nog een brief stuurde vanuit PDL Amersfoort, erna op 21 juni naar KL Mauthausen was overgebracht en daar “auf der Flucht erschossen” was op 7 juli 1942.⁷ Een andere zoon van Catharina, Joseph, was naar het Joodse Werkkamp Geesbrug gestuurd. Hij schreef aan verwanten: “Hier is wel sprake dat ons kamp wordt aangevuld met Hagenaars en Rotterdammers. Maar ik hoop er geen familie bij te zien. D.w.z. dat ze ook niet naar een ander kamp gaan.” Joseph werd al op 15 augustus van Geesbrug overgebracht naar Kamp Westerbork en twee dagen later naar Birkenau gedeporteerd. Hij werd er nog even in quarantaine gehouden, maar werd kort daarna op onbekende datum vermoord. Een derde broer, Maurits, dook wellicht onder.

Salomon, de jongste broer van Abraham, was op 16 juli in Amsterdam opgepakt met zijn vrouw Sara, hun vijftienjarige zoon Maurits en hun net eenjarig dochtertje Gonda. Het kan ook zijn dat ze na een oproep van de Joodse Raad zelf op die dag naar het Centraal Station gegaan zijn. Man en zoon worden nog tewerkgesteld in Birkenau maar worden vermoord luttele weken later; moeder en kind meteen.

⁷ Anders dan later vanuit de vernietigingskampen Auschwitz en Sobibor kregen de nabestaanden van in deze periode - vooral het voorjaar 1942 - in met name KL Mauthausen vermoorde gevangenen nog wel bericht van hun overlijden. Dat geconcludeerd kon worden dat bijna alle naar dit kamp overgebrachte Joden na korte tijd niet meer leefden, zorgde voor paniek. Bij de naam Mauthausen werd terecht gedacht aan het Inferno.



V.I.N.R. Salomon Elsas, Elisabeth Piller, Hartog Elsas (foto's JM)

Ongeveer op dezelfde dag dat Abraham volgens ons naar werkkamp Wittebrink ging, op 16 september, waarover dadelijk meer, wordt zijn broer Hartog (Amsterdam, 27 april 1896, diamantbewerker) opgepakt met zijn vrouw Mietje Piller (15 februari 1896) en hun zonen Louis en Maurits. Het was de periode dat in Amsterdam bijna iedere avond oppakacties plaatsvonden.⁸ Tien dagen na de arrestatie worden zij verder gedeporteerd naar Auschwitz, waar vader en de oudste zoon nog even worden tewerkgesteld en waar Mietje met de jongste zoon, naar de andere kant worden gebracht.

Abraham naar een Joods werkkamp

In de eerste helft van 1942 werden steeds meer Joodse mannen naar werkkampen gestuurd in met name het noorden en oosten van Nederland. In het voorjaar kregen in Nijmegen al enkele Joodse mannen een oproep om naar een zogenoemd Joods Werkkamp te gaan. Uit de schaarse gegevens die we konden vinden hierover concluderen wij dat het in het kort zo gegaan is: eind augustus gaan enkele mannen naar Kamp Wittebrink bij Hummelo in de Achterhoek en iets daarvoor waren er al enkelen naar Kamp Molengoot en Kamp Vledder gegaan. Op 29 mei had het Rijks Arbeidsbureau al een telex gestuurd aan het Gewestelijk Arbeidsbureau in Nijmegen, waarin werd medegedeeld dat vijf Joodse arbeiders naar Molengoot (bij Hardenberg) zouden moeten worden gestuurd. Waarschijnlijk hebben in ieder geval drie van hen vervolgens nog in Kamp Vledder gewerkt. Wij gaan er ook vanuit dat nogal wat mannen de oproep in augustus naast zich hebben neergelegd. Al redenerend menen wij dat een groep na een aanmaning of een aanhouding op of rond 15 september alsnog is gegaan. Een andere groep dook onder, maar verwanten van hen werden vervolgens opgepakt bij een razzia in Nijmegen op 16 september 1942. Een dergelijke razzia heeft nergens anders plaatsgevonden volgens ons. Abraham Elsas behoorde dan volgens ons bij degenen die na een aanmaning toch is gegaan, of hij is thuis opgepakt en gestuurd.

De Joodse werkkampen voor mannen en de razzia op 2 oktober is een centraal, maar tot nu toe zeer onderbelicht gebleven hoofdstuk in het verhaal van de vervolgingen. Rauter

⁸ Zie hierover vooral Jacques Presser, *Ondergang*, deel I, pp. 276 e.v. Vanaf begin september is aan de ene kant duidelijk dat de Duitsers de opbrengst van de 'oproepen' te mager vinden, terwijl bovendien vanuit Berlijn door de RSHA, Eichmann, aangedrongen wordt op de versnelling van de *Juden-Abschub*. Rauter stelt Himmler gerust waar het om Nederland gaat: "Das Zusammenfangen der Juden macht uns die allergrössten Kopfzerbrechen," en onmiddellijk daarachter: "Auf keinen Fall will ich irgend einen Zug ausfallen lassen, denn was weg ist, ist weg."

kondigde zijn bedoelingen duidelijk aan in een brief van 24 september aan Himmler, waarin onder meer: "In den Niederlanden gibt es eine sogenannte 'Werkverruiming', eine dem Niederländischen Sozialministerium unterstehende Arbeitseinrichtung, die Juden zu verschiedenen Arbeiten in geschlossenen Betrieben und Lagern erhält. Wir habe diese Werkveruimingslager bisher nicht angetastet, um die Juden dahinein flüchten zu lassen. In diesen Werkveruimingslagern sind ca. 7.000 Juden. Wir hoffen bis zum 1. Oktober auf 8.000 Juden zu kommen. Diese 8.000 Juden haben ca. 22.000 Angehörige im ganze Lande Holland. Am 1. Oktober werden schlagartig die Werkveruimingslager von mir besetzt und am selben Tage die Angehörigen draussen verhaftet und in die beiden grossen neuerrichteten Judenlager in Westerbork bei Assen und Vught bei Hertogenbusch eingezogen werden. Ich will versuchen, anstatt 2 Zügen je Woche 3 zu erhalten. Diese 30.000 Juden werden nun ab 1. Oktober abgeschoben. Ich hoffe, dass wir bis Weihnachten auch diese 30.000 Juden weg haben werden, sodass dann im ganzen 50.000 Juden, also die Hälfte, aus Holland entfernt sein werden." Een brief van man tot man. "Sehr gut", krabbelde Himmler na ontvangst van de brief verheugd in de kantlijn.



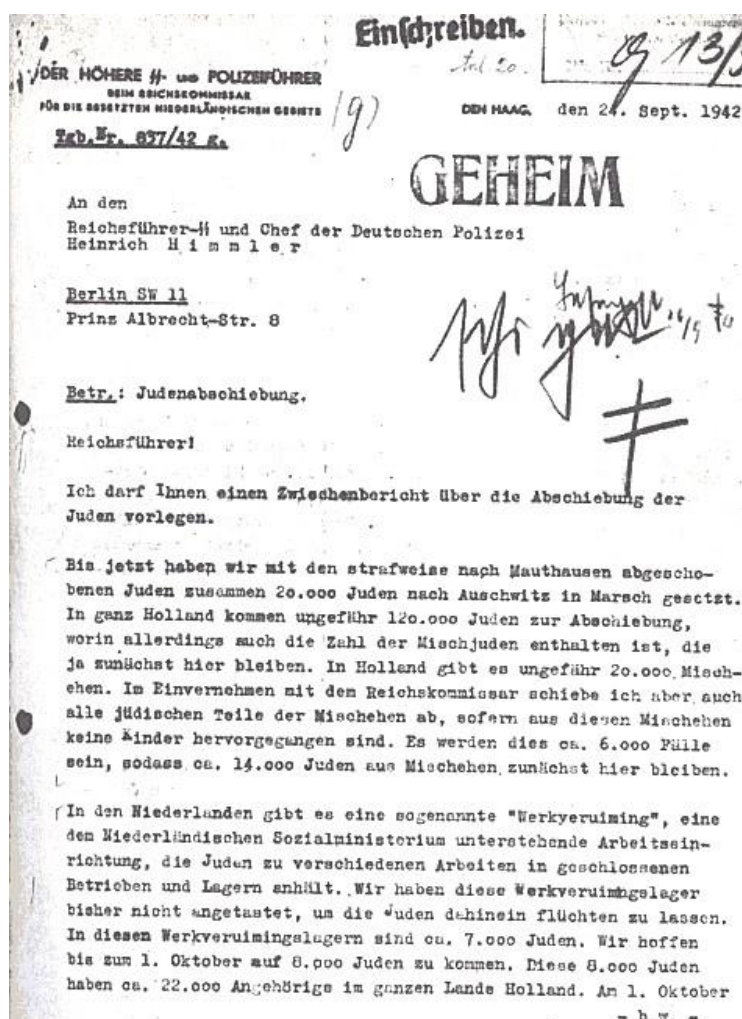
Mannen in een Joods werkkamp, hier een in de buurt van Amsterdam (foto Stadsarchief Amsterdam)

Wij denken dat er uiteindelijk in de tweede helft van september 30 Joodse mannen uit Nijmegen in het werkkamp Wittebrink bij Hummelo werkten en in die periode nog circa vier mannen elders. Er is weinig bekend over het bestaan daar. De arbeiders werkten vaak op de terreinen van het Landgoed Enghuizen, waar toen nog het kasteel stond van de barones van Heeckeren met haar man Adolph Zeyger graaf van Rechteren Limpurg. Deze terreinen lagen iets ten noorden van het dorp.

Van een tewerkgestelde man uit Rotterdam, Koster, zijn twee brieven bewaard gebleven. "Wij zijn met 45 Rotterdammers aangekomen. 's Morgens om 5 uur moeten wij opstaan en krijgen dan een soort pap, om 6 uur moeten wij aantreden en gaan dan in militair gelid met vier man naast elkaar naar het werkobject, dit is een afstand van 1½ uur. (...) Wij werken tot 5 uur en marcheren dan weer in gelid onder joodsche geleide naar huis weer 1½ uur, thuis gekomen gaan wij ons wasschen, er is een pracht van een wasgelegenheid. Na het wasschen wordt het eten gehaald. Dit gaat nog al, het is goed te eten, het kan echter wat meer zijn. Hoewel wij voor de Heidemij werken krijgen wij toch maar de helft van een half

broodje per dag. Wij mogen niet te veel eten hebben doch hard en zwaar werken.”⁹ Abraham Koster werd overigens op vrijdag 18 september al weggevoerd naar Kamp Westerbork.

In de vroege ochtend van 3 oktober werden alle Joodse werkkampen met geweld ontruimd.¹⁰ De mannen werden overgebracht naar Kamp Westerbork. De avond ervoor - 2 oktober, de laatste dag van Soekot ofwel Looftuttenfeest – waren in heel Nederland de meeste vrouwen en kinderen van deze mannen uit hun huizen gehaald. In Nijmegen ging het om 22 personen. In totaal kwamen er op 3 oktober ruim 15.000 gevangenen aan in Kamp Westerbork, waar een totale chaos heerste.¹¹



Pagina 1 van de brief van Rauter over de 'Judenabschiebung' aan Himmler; "Sehr gut" schrijft Himmler erbij

⁹ De twee brieven zijn wat onduidelijk gepubliceerd op Joodsewerkkampen.nl/Wittebrink.

¹⁰ Alleen het Joods werkkamp Palästina bij het landgoed Avegoor, vlakbij het Gelderse Ellicom, waar vanaf 1941 Nederlandse SS'ers werden getraind, werd later ontruimd, op 21 november 1942. Sommige mannen waren overigens al vóór 3 oktober naar Kamp Westerbork gebracht.

¹¹ Zie over deze gebeurtenissen uitgebreid ons artikel *De gang naar Joodse werkkampen en de razzia van 2 oktober 1942*. Onder de naar Westerbork gebrachte Joden bevonden zich Louis de Wijze (vanuit Nijmegen) en Nathan Minco (vanuit Wittebrink).

Abraham Elsas bevond zich wel zeker onder de mannen die vanuit Hummelo naar Westerbork zijn gebracht.¹² Het is niet duidelijk waarom Judith, Gonda en Elisa niet werden opgepakt. We moeten ons wel realiseren dat de Joodse werkkampen niet onder beheer stonden van een Duitse instantie en evenmin van de Nederlandse politie, maar van de Rijksdienst voor Werkverruiming, terwijl de meeste kampen werden gerund door de Heidemij.

De kampen waren dus leeggeruimd in de vroege ochtend, maar de vrouwen en kinderen werden de avond ervoor al opgehaald.¹³ De gemeentepolitie van Nijmegen heeft, mogen we aannemen, die dag, 2 oktober dus, een lijst opgesteld op basis van door het Gewestelijk Arbeidsbureau of door de Rijksdienst voor Werkverruiming aangeleverde gegevens, die, zoals wij hebben kunnen constateren, erg chaotisch waren en vol fouten zaten.

Abraham wordt gedeporteerd

Er blijft veel wat we niet weten. Judith moet zeker een briefkaart hebben gekregen van Abraham uit Hummelo, gedurende de ruim twee weken dat hij daar zat. En daarna waarschijnlijk ook uit Kamp Westerbork. Alle post die Judith en de dochters kregen is verloren gegaan. Ook in Westerbork heeft Abraham ruim twee weken gezeten. Misschien heeft hij haar nog wel het onheilspellende bericht kunnen sturen dat hij op de nominatie stond om 'af te reizen naar het oosten'. Judith, Gonda en Elisa zullen het angstige vermoeden hebben gehad dat ze hem nooit meer terug zullen zien.

In de trein die op 19 oktober 1942 vertrok uit Kamp Westerbork¹⁴ bevonden zich meerdere mannen uit Nijmegen, die Abraham misschien nog niet in Nijmegen kende, maar in ieder geval wel in Kamp Wittebrink had leren kennen: Abraham Vrengel, David Tokkie, Samuel Kaufman, Aron Kaufman, Lehman Frank, Fritz Polak, Jakob Cohen en Herman (Hartog) Cohen en verder nog Liebman Bos, maar deze laatste had tevoren in werkkamp Vledder gezeten. De trein rijdt via Assen, Haren en Nieuwesches – waar een locomotief van de Reichsbahn het overneemt – en Berlijn naar Auschwitz. Daar worden op 21 oktober 497 mannen geselecteerd voor werk in Birkenau. Zij krijgen een nummer ingebrand. De andere mannen en alle vrouwen en kinderen worden onmiddellijk vermoord.¹⁵ Danuta Czech schrijft over de aankomst op 21 oktober 1942: “Met een transport van het RSHA uit Nederland zijn 1327 joodse mannen, vrouwen en kinderen uit het Kamp Westerbork aangekomen. Na de selectie worden 497 mannen, die de nummers 69212 tot 69708

¹² De dag van registratie in Westerbork wordt vermeld op de systeemkaart van de Joodse Raad.

¹³ De mannen werden vooral opgehaald door eenheden van de *Ordnungspolizei* ofwel *Grüne Polizei*; de vrouwen en kinderen worden meestal door de plaatselijke politiekorpsen opgehaald, maar in Amsterdam wordt daarnaast ook de *Ordnungspolizei* ingezet en de Hulppolitie. In sommige plaatsen, met name in de vier noordelijke provincies van Nederland, is er een nog ruimere razzia, hier worden niet alleen de vrouwen en kinderen van de mannen in de werkkampen opgepakt.

¹⁴ Meestal vertrokken de treinen vanaf circa 4 oktober na de aanleg door de NS van de nieuwe spoorlijn Hooghalen – Westerbork vanuit het kamp, maar soms nog vanaf station Hooghalen. Bij deze trein is dat voor ons niet zeker.

¹⁵ Zie met name: Danuta Czech, *Kalendarium wydarzen w obozie Koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau* (vertaald in het Duits als: *Kalendarium Der Ereignisse Im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939 – 1945*), Reinbek, 2008, p. 322. Van de mannen uit Nijmegen worden Jakob Cohen, zijn neef Herman Cohen en Fritz Polak verwezen naar het *Arbeitslager*.

verkrijgen, als gevangenen naar het Lager gestuurd. De overige 830 gedeporteerden worden in de gaskamers gedood.” Abraham behoort bij degenen die onmiddellijk zijn vermoord. Judith en de beide dochters konden dit niet weten – uit Auschwitz kwamen er geen berichten – maar konden dit wel vrezen.

Judith, Gonda en Elisa worden opgepakt

Net een maand later staat bij de drie vrouwen in de Hertstraat de politie voor de deur, op de avond van de grote razzia op 17 november. Zij behoorden bij degenen die in de loop van de dag al gehoord hadden dat ze opgepakt zouden worden. Dat hoorde die middag een buurtgenoot, toen een twaalfjarig meisje dat veel bij hen over de vloer kwam. Ze haalde nog gauw wat warme kleren voor Elisa, met wie ze optrok.¹⁶ Ze liepen, mogelijk met andere opgepakte buurtbewoners, naar de Gemeentelijke HBS op de Kronenburgersingel. In de Hazenkamp werden die avond ook Jozeph Slager en Bertha Meijer van de Vossenlaan en Alexander Frank met zijn twee kinderen Jaap en Hanna van de Leeuwstraat opgepakt.¹⁷ Met het gezin Frank waren ze bevriend. De moeder, Esther Peekel, verbleef in die periode in het Joods Ziekenhuis op de St. Annastraat en wordt daarom als zijnde *transportunfähig* niet opgepakt.

De 196 opgepakte Joden blijven één nacht in het schoolgebouw, worden de volgende ochtend vroeg onder politiebegeleiding naar het station gebracht, waar zij nog uren wachten in een gereedstaande trein. Die vertrekt om 12 uur naar station Hooghalen. Van daar lopen ze verder naar Kamp Westerbork. Het is guur en het is al een tijdje donker als ze daar aankomen en hun eventuele kostbare spullen moeten afgeven aan een vertegenwoordiger van de bank Lippmann, Rosenthal en co.



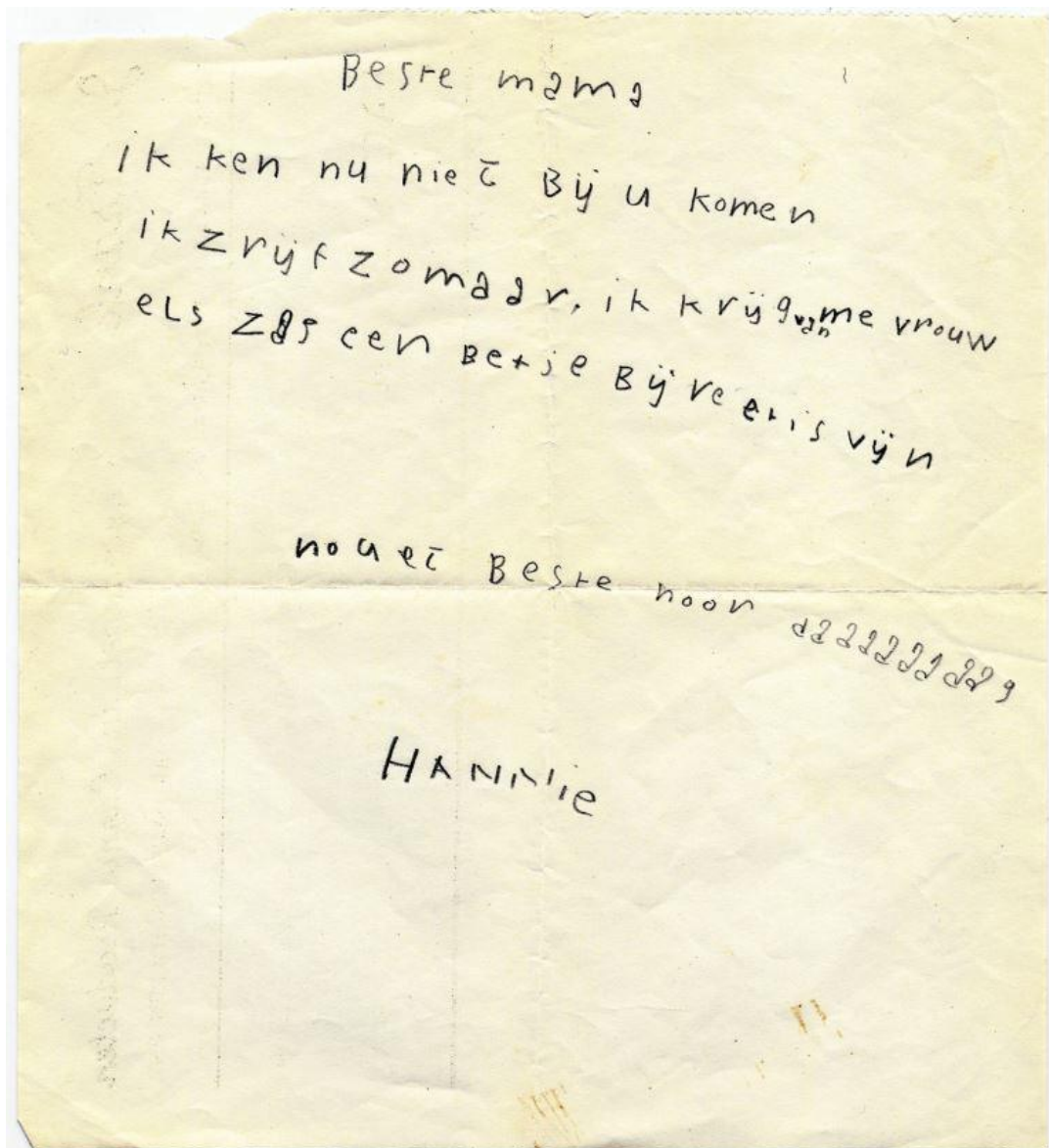
Hanna Frank van de Leeuwstraat

Zes dagen blijven zij in het kamp. Hanna, de wat ziekelijke jonge dochter van Alexander Frank, is alleen met haar vader en haar broer naar Westerbork gebracht. Ze schrijft de volgende dag een briefje aan haar in Nijmegen achtergebleven moeder. Ze schrijft dat ze die eerste nacht bij Judith de Beer mocht slapen. De drie zullen nog wat langer in Kamp

¹⁶ Gesprek van Inge Pastoors, medewerkster Joods Monument Baarn met deze getuige. Zij woonde vlakbij en had het over het gezin Elsas als ‘liefdevol en gezellig’.

¹⁷ Zie ook de artikelen over hen op deze site. Zie over de hele razzia ook het artikel *De razzia van 17 november 1942* op deze site. Over de razzia en de situatie in de HBS, zie ook met name: Fritz Tauber, *maanden van angst en verschrikking*, Nijmegen, 2022.

Westerbork blijven en zelfs hun moeder nog weerzien daar, alvorens samen gedeporteerd te worden. Maar troost bij Judith zal Hanna niet lang vinden.



Briefje van Hanna Frank aan haar moeder. "Beste moeder. Ik ken nu niet bij u komen. Ik krijg van mevrouw Els zas een betje bij ve er is vijn. Nou et beste hoor daaaaaaag."

Op 24 november vertrekt de deportatietrein. Van de 196 bij de razzia opgepakte Joodse inwoners van Nijmegen bevinden zich er 106 in deze trein. De trein stopt nog in Cosel, waar circa 70 mannen de trein worden uitgejaagd om te worden tewerkgesteld in de Silezische werkkampen, onder wie 16 mannen uit Nijmegen. De trein rijdt verder, in Auschwitz worden op 26 november nog 42 vrouwen, ook enkelen uit Nijmegen, geselecteerd voor werk, maar niet Judith, Gonda of Elisa. Misschien hadden ze onderweg of bij aankomst nog een sprankje hoop gehad Abraham nog te zien. Maar zij worden onmiddellijk vermoord.

ELIAS	Abraham	Amsterdam, 11-7-1890	Nijmegen, Hertstr. 46	Nederlandsche	kind van S. Elias
ELIAS	Elise Gouda	Rotterdam, 21-8-1927	" " 46	"	Schijndel, 18-1-1898
ELIAS	Gonda	Amsterdam, 19-8-1914	" " 46	"	
VAN EUSEN	Leitje	Wageningen, 6-2-1901	" Joh. Eijndstra, 40	"	
ELIACH	Salomon	Groen, 17-5-1869	" V. Spaansstraat 23	"	
OOTCHALK	Elisabeth	Rotterdam, 25-5-1873	"	"	echtgenote van S. Elisabeth

Fragment uit de lijst van de gemeente Nijmegen, razzia 17 november 1942

De gemeente Nijmegen handelt de zaak verder af

Meteen na de razzia stelt de gemeente Nijmegen een lijst op van de tijdens die nacht opgepakte Joden.¹⁸ Maar de lijst is niet helemaal correct. Ook de naam van vader Abraham staat erop. Nog een bewijs dat de 'administratie' van de mannen in de werkkampen chaotisch was en dat de politie in Nijmegen niet exact wist wie er op 3 oktober van de werkkampen naar Kamp Westerbork waren overgebracht.

Op 19 december worden de vier in Nijmegen vervolgens van het Bevolkingsregister afgevoerd en genoteerd op een lijst van 'Joden die naar het kamp zijn gegaan'.¹⁹ Hun huis werd echter al twee weken eerder leeggehaald. De inboedel wordt vervoerd naar het gebouw van 'Unitas' op het Valkhof.²⁰ Op 1 en 2 december zijn drie mannen van de firma Van Wezel ieder twaalf uur per dag bezig het huis leeg te halen. Er is, lijkt ons, niet veel meer teruggevonden.²¹ Hoe dan ook is er na de oorlog geen bewindvoerder aangesteld over het vermogen. Er is dus ook niet gezocht naar eventuele rechthebbenden.²²

FA. C. VAN WEZEL
Lid van den Nat. Bond van Meubeltransport-Ondernemers
Transporten per speciaal ingerichte
Auto-Tapissieres
Verpakking van Meubels, alles onder garantie!

**VERHUIZINGEN
EXPEDITIE .. SLEEPERIJ**

WAALKADE 34, NIJMEGEN
TEL. 20088 .. POSTGIRO 34517
TELEGR.-ADRES: VAN WEZEL, WAALKADE

NIJMEGEN, *Januari 1943*

Rekening den *Mel. Ed. Beer* Commissaris
van *Politie Nijmegen*.

Debet aan **FIRMA C. VAN WEZEL**

24 12. Uren 7-7 meubels gereden	
van Hertstraat 46 n. Unitas	24 -
36 Uren 7-7 drie man hulp	
Hertstraat 46	27 -
24 12. Uren 7-7 meubels gereden	
van Hertstraat 46 n. Unitas	24 -
36 Uren 7-7 drie man hulp	
Hertstraat 46	27 -
24 12. Uren 7-7 meubels gereden	
van Hertstraat 46 n. Unitas	24 -

Nota van Van Wezel voor de ontruiming van Hertstraat 46

¹⁸ Het gaat om de inmiddels als 5006-40204 omgenummerde lijst in het Regionaal Archief, ook te vinden op deze site.

¹⁹ Zie RAN 5006-40203; ook te vinden op deze site.

²⁰ Zie ons artikel *De roof van Joodse inboedels* op deze site.

²¹ Nota in: RAN 2 inv.nr.4746, Gemeenterekeningen. Ook op deze site, zie: *Meubeltransporten*.

²² Wij menen dat alle direct verwanten van Judith de Beer, Abraham Elsas en Elisabeth Nabarro – de moeder van Gonda - het extreemrechtse geweld niet hebben overleefd, behalve een zus van Abraham, namelijk Elisabeth Elsas. Zij was humanitariste. Zij huwde tweemaal en kreeg twee zonen: Robert van den Berg en de in 1940 geboren René Telder. Ze overleed in 1959. Ook een zus van Elisabeth Nabarro overleefde de oorlog, namelijk Sara Nabarro. Zij huwde met David Paraira met wie ze een dochter en een zoon kreeg.